

allen, data uit de feitelijke werkelijkheid met getallen uit de literaire werkelijkheid de *Vita*.

Inhoudelijk en vormelijk deelde Walter het geschrift op in twee delen. Zoals hij het verwoordde in het overgangshoofdstuk 27, vormde het eerste deel een 'voorgeschiedenis' die leidde tot het martelaarschap van Karel. Aan de hand van een commentaar Augustinus verdedigde Walter dat het niet het lijden op zich is dat iemand tot martelaar maakt, maar het doel, meer bepaald de rechtvaardigheid van diens lijden.

De indirecte verwijzing naar Augustinus' commentaar bij psalm 34, vers 17, waarmee het tweede deel van zijn *Vita* inzette, vormt vervolgens de leidraad voor Walters interpretatie van de goddelijke activiteit op aarde. Het uitblijven van goddelijke hulp bij aanspoed lijkt wel onrechtvaardig, maar is erop gericht het eeuwige heil van zoveel gelijk mensen te bevorderen. De significante terugval van het aantal bijbelse citaten merkte bovendien mogelijk een subtiele registerverandering in het tweede deel. De delijke vergelding stond nu centraal. Deze was niet gericht op de veroordeling van ondaars, maar op hun berouw. Walter herhaalde dit motief voor drie medeplichtigen de moord door middel van eenzelfde structuur en opnieuw in zeven hoofdstukken. zich schuilhoudende zondaar werd door Gods volgehouden genade aangespoord tot berouw. Zelfs voor twee medeplichtigen die nog steeds op vrije voeten waren, meende Walter dat niet alle hoop verloren was, als ze berouw toonden voor het Laatste Oordeel. De definitieve begraving van Karel deed God wel een stap terug en vestigde Walter aandacht op het menselijke ingrijpen in de loop van de geschiedenis.

Summary

Walter of Théroutane wrote his *Vita Karoli comitis Flandriae* between the autumn of 1127 and February 1128, in which he dealt with the commotion that upset the county of Flanders after the assassination of count Charles the Good. Walter combined the contents of the narrative in a solid entity. He specifically forbade copyists to change the order of events as he had presented them in his narrative, in order to keep the structural integrity of the *Vita* intact. The repetition of motives, the handling of numerical details, and the bipartite disposition with antithesis were techniques that Walter applied. In the first part of the *Vita* he dealt with the contrast between the *imitatio Christi* by Charles and the treason of his murderers. In the second part he touched upon the signs of Charles's martyrdom, leading to divine justice. This justice did not aim at condemnation but at instigating a remorseful reform of the sinners by temporal, purging suffer-

Ad erudiendum Dei populum Het *Passionale sanctorum* van Zweder van Boecholt uit de Utrechtse kartuis Nieuwlicht (1424-1426)

Valerie Vermassen

Drs V. Vermassen is Assistent bij de Onderzoekseenheid
Geschiedenis: Middeleeuwen (K.U.Leuven)*

Inleiding

De Utrechtse kartuis Nieuwlicht (*Nova Lux*) werd omstreeks 1393 gesticht op initiatief van Zweder van Gaasbeek, heer van Putten en Strijen.¹ Vanaf 1395 kwamen de eerste kartuizers aan om de nieuwe stichting te bevolken. Onder hen bevond zich Zweder van Boecholt, die in 1380 was geprotest in de Keulse kartuis S. Barbara. Hij kwam in 1396 naar Nieuwlicht en overleed er in 1433.² Zweder onderscheidde zich in de nieuw gestichte gemeenschap door zijn gedreven kopieeractiviteiten. Behalve hagiografische handschriften kopieerde hij ook een aantal theologische werken, waaronder een commentaar op de *Angelica Hierarchia* van Pseudo-Dionysius de Aereopagiet, een Bijbelcommentaar van Nicolaus van Lyra en een aantal geschriften van Gregorius de Grote en Anselmus van Canterbury.³

J.P. Gumbert onderzocht de schrijfactiviteiten in Nieuwlicht en kwam daarbij tot de vaststelling dat er intensieve kopieeractiviteiten plaatsvonden.⁴ Via codicologisch onderzoek

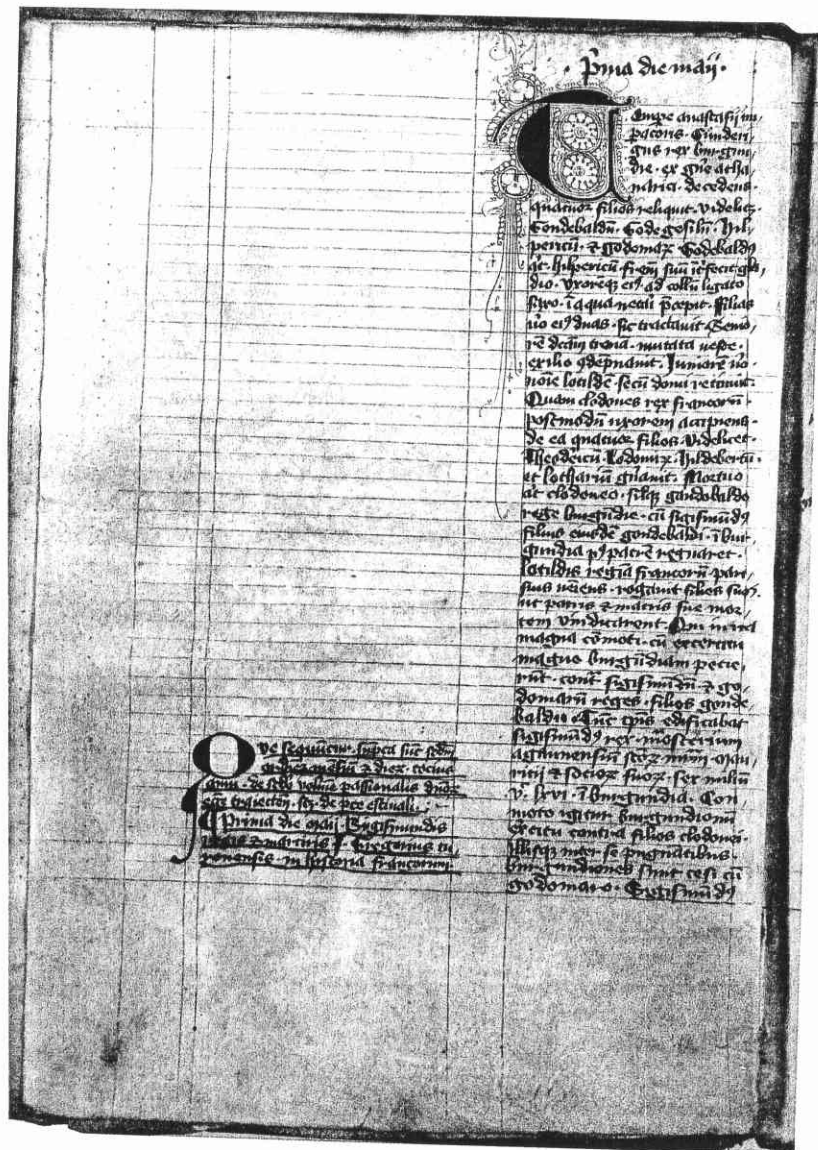
* Deze bijdrage kadert in mijn onderzoek naar de laatmiddeleeuwse hagiografische collectievorming in het milieu van de Moderne Devotie onder begeleiding van Prof. dr. J. Goossens en Prof. dr. W. Verbeke. Graag wil ik de Leuvense professoren J. Goossens, W. Verbeke en G. Claassens bedanken voor het kritisch nalezen van de tekst. Tevens druk ik ook mijn dank uit aan dhr. M. Trigalet voor het ter beschikking stellen van microfiches van het *Passionale*.

1 J. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (Leiden 1974), 7.

2 M. Grams-Thieme, 'Die Kölner Kartause und ihre Beziehungen zu den Niederlanden', in: W. Schäfer (ed.), *Die Kölner Kartause um 1500: eine Reise in die Vergangenheit* (Keulen 1991), 359-371.

3 Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 28-33.

4 J. Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser und ihre Bücher im frühen fünfzehnten Jahrhundert* (Leiden 1974).

Handschrift Utrecht, Universiteitsbibliotheek, 391 II, fol. 6^v verso.

concludeerde hij dat Zweder van Boecholt in de vroege vijftiende eeuw de coördinator van de handschriftenproductie in Nieuwlicht was. Zweder kopieerde niet alleen zelf een behoorlijk aantal werken, maar corrigeerde ook door medebroeders gekopieerde handschriften en voorzag ze van indices. Op gevorderde leeftijd toonde Zweder een bijzondere belangstelling voor het redigeren van collecties heiligenlevens (*vitae sanctorum*). Zweders *opus magnum* is ongetwijfeld het *Passionale*, een handschrift in drie volumineuze folianten, gekopieerd omstreeks 1424-1426. De drie delen bevatten zeshonderd heiligenlevens, aangevuld met nog enkele honderden vermeldingen van heiligen die geen levensbeschrijving ontvingen, een calendarium en een aantal niet-hagiografische teksten.

Dankzij het nauwgezette onderzoek van J.P. Gumbert is de codicologische ontstaansgeschiedenis en de structuur van dit *Passionale* reeds grondig bestudeerd. Tot nu toe werd de inhoud van het *Passionale* echter nog niet onder de loep genomen. In deze bijdrage zullen we trachten na te gaan welke heiligen en heiligenlevens opgenomen werden in de drie volumes van het *Passionale* om een idee te krijgen van de aard van de collectie. Hierbij staat de vraag centraal, welke heiligen in het werk een levensbeschrijving kregen en in welke geografische regio's deze gesitueerd kunnen worden. Daarbij zal ook de vraag naar de door Zweder gebruikte bronnen en modellen een rol spelen. Verder zal ook een mogelijke connectie onderzocht worden tussen Zweders *Passionale* en een hagiografische collectie uit het Hiëronymushuis te Utrecht. Op basis van deze gegevens zullen we proberen de plaats van dit *Passionale* in de laatmiddeleeuwse hagiografie nader te bepalen.

Hagiografie in Nieuwlicht

Rond 1419 beschikte men in Nieuwlicht reeds over de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine en een handschrift met de levens van de woestijnvaders (*Vitae Patrum*).⁵ Tussen 1419 en 1421 werd onder leiding van Zweder van Boecholt een tweede boekdeel *Vitae Patrum* samengesteld ter aanvulling van de bestaande vier boeken. Hoewel dit tweede volume geen levens bevat van Vaders in de strikte zin van het woord, beschouwde Zweder dit als een vervolg op de *Vitae Patrum* en noemde het daarom het *liber quintus vitarum patrum* (Utrecht, UB, 390).⁶ Tussen 1424 en 1426 redigeerde Zweder vervolgens een driedelig *Passionale* (Utrecht, UB, 391, I-III) dat het onderwerp vormt van deze bijdrage.⁷ Zweder stelde eigenhandig deze laatstvermelde hagiografische collectie samen en deed dit – voor zover na te gaan is – op eigen initiatief. Behalve de reeds vermelde *Vitae Patrum*, de *Legenda Aurea* en Zweders vier volumes was in Nieuwlicht – volgens de bibliotheekreconstructie

5 Hoe deze handschriften in Nieuwlicht zijn terecht gekomen, is niet duidelijk. Beide werken zijn vandaag verloren. Zie: Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 83.
 6 Voor een beschrijving van Utrecht, UB 390, zie: Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 16-21.
 7 We zijn goed ingelicht over de hagiografische collecties in Nieuwlicht dankzij de colofons die Zweder opnam in UB 390 f. 1v^o, UB 391 I, f. 1v^o en UB 391 II, f. 1v^o: 'Nota quod in hac domo habemus primo quatuor libros sanctorum patrum in uno volumine quod communiter intytlatur vitas patrum. Item habemus volumen quod intytlatur apud nos Secundum volumen patrum etc. Item lombardiam hystoriam sive auream legendam per se in currenti littera exigua.' Merk op dat we in dit huis op de eerste plaats vier boeken van de heilige vaders in één volume hebben, dat gemeenzaam *vitas patrum* wordt genoemd. We hebben eveneens een volume dat bij ons tweede volume van de vaders genoemd wordt... Daarnaast [hebben we] ook een lombardische geschiedenis alias de gouden legende in één deel, uitgevoerd in een kleine littera currens.' Zie: Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 22.

van Meinsma – nog een *Martyrologium abbreviatum* aanwezig (Utrecht, UB, 393). Omstreeks 1440 werd het hagiografisch corpus aangevuld met een groot *passionale* in drie volumes (Utrecht, UB, 392), gekopieerd door Johannes van Alendorp, dat de Utrechtse kartuizers als schenking ontvingen van de in Nieuwlicht begraven Ghijsbertus van Dorp.⁸ Uit 1476 tenslotte dateert een handschrift met de *Vita S. Hugonis Lincolniensis* (Utrecht, UB, 396).⁹

Vòòr Zweders hagiografische activiteiten hadden de Utrechtse kartuizers dus enkel de *Legenda Aurea* en de *Vitae Patrum* tot hun beschikking. Hierin kwamen voornamelijk vroegchristelijke (*Vitae Patrum*) en ‘universele’ heiligen (*Legenda Aurea*) aan bod.¹⁰ Het lijkt daarom aannemelijk dat Zweder het initiatief voor de redactie van het *Passionale* op zich nam om de recent gestichte kartuis Nieuwlicht van voldoende – en mogelijk ‘jongere’ en/of meer lokale – heiligenlevens te voorzien.

Onderaan het eerste folium van het kalendarium uit het *Passionale* (UB 391, I, fol. 4r^o) leest men in de marge een citaat van paus Leo de Grote (440-461), afkomstig uit een sermoeen over de H. Laurentius: ‘Om het volk Gods te onderrichten is geen voorbeeld nuttiger dan de martelaren. De welsprekendheid is geschikt om aan te moedigen, de rede doeltreffend om te overtuigen – voorbeelden zijn toch sterker dan woorden, en het is beter te leren door daden dan door de stem.’¹¹ In zekere zin zou men dit citaat kunnen beschouwen als Zweders motivatie voor het samenstellen van een omvangrijke hagiografische collectie als het *Passionale*.

Zweder van Boecholt kan de impuls voor het samenstellen van een omvangrijke hagiografische collectie gekregen hebben dankzij zijn vorming in de Keulse kartuis S. Barbara. Keulen was in de middeleeuwen en de nieuwe tijd een belangrijk hagiografisch centrum, waar omvangrijke collecties tot stand kwamen, gekenmerkt door een groot aantal Rijnlandse heiligen. Voorbeelden van belangrijke hagiografische werken die in de kartuis te Keulen tot stand kwamen, zijn een twaalfde-eeuws driedelig *Passionale*, het *Legendarium* van Herman Greven, kort voor 1480 samengesteld, en tenslotte het zesde-eeuwse, gedrukte *De probatis sanctorum historiis* (1570-1575), bijeengebracht door Laurentius Irius.¹²

K.O. Meinsma, *Middeleeuwse bibliotheken* (Zutphen 1903), 160.
Meinsma, *Middeleeuwse bibliotheken*, 281.

De term ‘universele heiligen’ werd ontleend aan G. Philippart, *Les légendiers latins et autres manuscrits hagiographiques*. Typologie des sources du Moyen Age occidental, 24-25 (Turnhout 1977), 65 en 75. Philippart doelt ermee op grofweg alle heiligen die opgenomen waren in de Gregoriaanse en Gelasiaanse heiligenkalendarium. Ze werden dus vereerd in de hele christelijke wereld en daarom ‘universeel’ genoemd.
UB 391, I, fol. 4r^o: ‘Ad erudiendum Dei populum nullorum est utilior forma quam martyrum. Eloquentia sit facilis ad exorandum, sit ratio efficax ad suadendum – validiora tamen sunt exempla quam verba, et plus est opere docere quam voce.’ Het is niet duidelijk of Zweder dit citaat uit het *Sermo in festivitate S. Laurentii martyris* zelf invoegde of overnam uit de door hem gebruikte legger. De enige uitgave van dit sermoeen is terug te vinden in: Theophilus Raynaudus (ed.), *Leo Magnus, Romanus Pontifex, Maximus Taurinensis, Pet. Chrysol. Ravennas, Fulgentius Ruspensis, Valerian. Cemeliensis, Amedeus Lausanensis, Asterius Amasenus, Heptas praesulum christiana sapientia et facundia clarissimorum* (Parijs 1661), 81.
Driedelig *Passionale*: Brussel, Koninklijke Bibliotheek, 98-100, 206, 207-208 (VdG 3132); *Legendarium* van Greven: Berlijn, Staatsbibliothek Preussischer Kulturbesitz, theol. lat. fol. 706. De eerste hagiografische collecties in drukvorm verschenen eveneens te Keulen. In 1483 werd er het *Historiae plurimorum sanctorum* gedrukt, een werk dat grotendeels was gebaseerd op Voragine’s *Legenda Aurea*, aangevuld met heiligenlevens uit het Rijnland, Maasland en de Nederlanden. Zie: M. Carasso-Kok, ‘Een goed geordend verhaal. Jacobus de Voragine en de Legenda Aurea,’ in: M. Carasso-Kok en A. Mulder-Bakker (ed.), *Gouden legenden: heiligenlevens en heiligenverering in de Nederlanden* (Hilversum 1997), 41-46.

Hagiografische handschriften werden gedurende de middeleeuwen intensief gebruikt in monastieke gemeenschappen. Tijdens de liturgische officies werd er op de feestdag van een heilige voorgelezen uit diens levensbeschrijving. Soms las men in het refectorium de rest van de *vita* voor die men tijdens het ochtendofficie was begonnen. Het voorlezen van stichtelijke heiligenlevens tijdens de maaltijden in het refectorium was een gangbare monastieke praktijk. Daarnaast werden hagiografische handschriften vermoedelijk gebruikt als privé-lectuur in de kloostercel. Omwille van het formaat van Zweders *Passionale* – de drie volumes zijn ongeveer 32 cm hoog – en de kalenderische volgorde van de heiligenlevens in de kern van het werk, is het aannemelijk dat dit handschrift in Nieuwlicht werd gebruikt als voorleeslectuur tijdens de officies. Dit houdt in dat tijdens de liturgische vieringen voorgelezen werd uit het leven van de heilige die op die specifieke dag werd herdacht. Voor de liturgische functie van het *Passionale* pleiten ook de opname van een kalendarium in het handschrift en zinsneden als ‘Over de transfiguratie van Christus die we vandaag herdenken in Gods Kerk’.¹³

Codicologische aspecten van het *Passionale*

Bij een eerste verkenning van de drie volumes van het *Passionale* valt op dat er geen sprake is van een homogeen opgebouwd geheel. Er zijn verschillende kopieereenheden die soms van elkaar worden gescheiden door middel van een blanco folium.

UB 391 I (eerste volume)	fol. 2r ^o -3v ^o	index eerste volume
	fol. 4r ^o -9v ^o	kalendarium
	fol. 10	[blanco]
	fol. 11r ^o -152v ^o	niet-kalenderisch gerangschikte heiligenlevens + dossier H. Barbara
	fol. 153	[blanco]
	fol. 154r ^o - 265v ^o [onvolledig]	heiligenlevens in kalenderische volgorde (1 januari-16 april)
UB 391 II (tweede volume)	fol. 2r ^o -5v ^o	index tweede volume
	fol. 6r ^o -237v ^o	heiligenlevens in kalenderische volgorde (1 mei-31 oktober)
UB 391 III (derde volume)	fol. 2r ^o -2v ^o	index derde volume kalendarium
	fol. 3r ^o -81r ^o	heiligenlevens in kalenderische volgorde (1 november-31 december)
	fol. 82	[blanco]
	fol. 83r ^o -88v ^o	niet-kalenderisch gerangschikte heiligenlevens
	fol. 88v ^o -92v ^o	beschrijving van het Heilig Land

13 UB 391, II, fol. 114v^o: ‘De transfiguratione Christi hac die qua in ecclesia Dei eius memoria celebratur.’

	fol. 93r ^o -107v ^o	<i>Historia Karoli Magni et Rotholandi</i>
	fol. 108r ^o -124v ^o	John of Wales, <i>Breviloquium de virtutibus</i> ¹⁴
	fol. 125r ^o -210v ^o	leven van Bernardus van Clairvaux (<i>Vita prima</i>)

Tabel 1: Opbouw van het *Passionale*¹⁵

De kern van het *Passionale* wordt gevormd door de heiligenlevens geordend per maand (januari tot december). Deze levensbeschrijvingen beginnen pas ongeveer halfweg het eerste volume (I, fol. 154r^o) en eindigen in de eerste helft van het derde volume (III, fol. 81r^o). De lengte van de teksten varieert sterk: van enkele regels (vb. de martelaar Valerianus, II, fol. 176v^o) tot een achttal folia (vb. bisschop Ethmundus van Canterbury, III, fol. 31r^o-39r^o). Langere *vitae* worden vaak onderverdeeld in rubrieken, vermoedelijk om het voorlezen te vergemakkelijken. De verschillende teksteenheden van het *Passionale* zijn niet gekopieerd in de volgorde zoals ze uiteindelijk in drie volumes werden ingebonden. Zweder kopieerde de heiligenlevens dus niet chronologisch van januari tot en met december, maar werkte met verschillende kopieereenheden. Deze vreemde kopieerfolgorde is te verklaren door de beperkte beschikbaarheid van leggers.¹⁶ Voor de kalendarisch geordende *vitae* in de drie volumes van het *Passionale* gebruikte Zweder naar eigen zeggen een thans verloren *passionale* van een Utrechts kapittel als legger.¹⁷ Dit *passionale* zou uit een winter- en zomerdeel hebben bestaan, wat verklaart waarom Zweder de delen niet chronologisch kon kopiëren. Hij begon tijdens de winter van 1423 met het kopiëren van het zomerdeel (mei-16 juli), maar hij diende dit werk te onderbreken omdat het intussen zomer was geworden en de kanunniken het zomerdeel van hun *passionale* nodig hadden. Daarom kopieerde Zweder vervolgens uit het winterdeel en vervolledigde hij het zomerdeel pas achteraf.¹⁸

Het eerste volume van het *Passionale* van Nieuwlicht bestaat dus uit twee delen: een deel niet-kalendarisch geordende verzameling verkorte heiligenlevens en een deel met hagiografische teksten voor de maanden januari tot april, geordend volgens de orde van de kalender. Het tweede volume van het *Passionale* vormt een homogeen geheel in die zin dat het volledig bestaat uit kalendarisch geordende heiligenlevens voor de maanden mei tot oktober. Het derde volume vervolgt en besluit de reeks levens volgens kalendarische orde met de maanden november en december. Daarna volgt een kopieereenheid

¹⁵ Meer informatie over de niet-hagiografische teksten in het *Passionale* wordt hieronder gegeven.

¹⁶ Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 22-23.

¹⁷ J.P. Gumbert kwam tot de vaststelling dat Zweder omstreeks 1424 eerst de katernen zonder kalendarische volgorde kopieerde. Ze werden aan het begin van het eerste (I, fol. 11r^o-152v^o) en in het midden van het derde volume (III, fol. 83r^o-88v^o) ingebonden. Vervolgens kwamen de kalendarisch geordende delen tot stand, maar hier schreef Zweder eerst het deel mei tot 16 juli (II, fol. 6r^o-97r^o), vervolgens november en december (III, fol. 3r^o-81r^o), dan januari tot april (I, fol. 154r^o-265v^o) en tenslotte 16 juli tot oktober (II, fol. 97v^o-237v^o). In 1426 kopieerde Zweder nog het leven van Bernardus van Clairvaux (*Vita prima Bernardi*), dat als een aparte eenheid helemaal achteraan het derde volume van het *Passionale* werd ingebonden (III, 125r^o-210v^o). Zie: Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 22-28.

¹⁸ UB 391, III, fol. 124v^o: 'Que sequuntur sumpta sunt de secundo volumine passionalis dominorum ecclesie trajetensis scilicet de parte estivali.' 'Wat volgt is overgenomen uit het tweede volume van het *passionale* van de kanunniken van de kerk van Utrecht, namelijk het winterdeel.' Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 24-28.

die heiligenlevens bevat zonder kalendarische ordening, chronologisch onmiddellijk na de eerste eenheid van volume I gekopieerd. Na deze ongeordende heiligenlevens volgt een aantal niet-hagiografische teksten: een beschrijving van het Heilig Land en de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* van Pseudo-Turpijn – handelend over de Spaanse veldtocht van Karel de Grote. Beide teksten werden ontleend aan het *Speculum Historiale* van Vincent van Beauvais. Vervolgens nam Zweder een traktaat over deugden op – door hemzelf betiteld als *De instructione presidencium* – maar beter gekend onder de naam *Breviloquium de virtutibus* van Johannes Gualensis (John of Wales).¹⁹ De merkwaardige titel die Zweder aan dit traktaat gaf, wekt de indruk dat hij het opvatte als een soort vorstenspiegel. Bovendien volgt het *Breviloquium* onmiddellijk na de *Historia Karoli*, waarin een voorbeeld wordt gegeven van de uitzonderlijk 'deugdelijke' vorst Karel de Grote. Tenslotte werd in het derde volume van het *Passionale* ook het leven van Bernardus van Clairvaux (*Vita Bernardi prima*) ingebonden, dat Zweder pas in 1426 kopieerde.

Gezien de zorg die Zweder besteedde aan het redigeren van deze collectie, mag worden aangenomen dat alle erin opgenomen teksten welbewust zijn uitgekozen. Dit lijkt enigszins vreemd voor de niet-hagiografische teksten. Mogelijk zijn de beschrijving van het Heilig Land, de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* en het *Breviloquium* bedoeld als achtergrond bij of aanvullende informatie op de heiligenlevens. Het derde volume van het *Passionale* bevat slechts 58 hagiografische teksten, waardoor Zweder het misschien aangewezen vond dit derde deel aan te vullen met een ander soort teksten om drie min of meer gelijke delen te verkrijgen.

Nu we, vooral op basis van eerder onderzoek van Gumbert, gezien hebben hoe het *Passionale* tot stand is gekomen, komt de vraag naar de door Zweder gebruikte bronnen en modellen aan de orde.

Inhoud van het *Passionale*

Indien we willen nagaan welke heiligenlevens er in het *Passionale* voorkomen, moet vooreerst een onderscheid worden gemaakt tussen enerzijds de heiligen met een levensbeschrijving en anderzijds heiligen zonder *vita* of *passio*. Heiligen zonder levensbeschrijving worden wel vermeld op hun liturgische feestdag, maar de gebruiker van het *Passionale* wordt doorverwezen naar andere werken om hun levensverhaal te vinden. Dit gebeurt door middel van referenties als bijvoorbeeld *in lumbardica* (*Legenda Aurea*) en *in passionali primo* (UB 391 I). Op diverse folia werden ook in de boven- en ondermarges namen van heiligen genoteerd met een referentie naar de vindplaats van hun levensbeschrijving.²⁰

¹⁹ Omtrent dit traktaat, zie: J. Swanson, *John of Wales. A study of the works and ideas of a thirteenth-century friar* (Cambridge 1989), 41-62. Het *Passionale* van Zweder wordt vermeld op p. 287 als een van de bewaarde handschriften met een kopie van het *Breviloquium*.

²⁰ Bijvoorbeeld: I, fol. 170v^o marge onderaan: 'Item xxvij die sancti Cyrilli episcopi confessoris. Item eodem die sancti Juliani episcopi et confessoris. Supra xij.' II, fol. 98v^o marge onderaan: 'Item xvi die Leonis pape quarti confessoris. Lumbardica.' III, 62v^o marge onderaan: 'Item quarta die sancte Barbare virginis et martiris. Lumbardica. Item passionali primo.'

Wanneer we het aantal heiligenlevens in de drie volumes van het *Passionale* optellen, komen we uit op exact 600 levensbeschrijvingen. Het eerste volume bevat 277 *vitae* en is daarmee het omvangrijkste van de drie. Daarna volgt het tweede volume met 265 levens en tenslotte het derde met slechts 58 hagiografische teksten. Het aantal maanden dat een volume beslaat is dus niet recht evenredig met het aantal *vitae* of *passiones* dat een volume bevat. Het tweede volume beslaat immers zes maanden van het liturgisch jaar en komt pas op de tweede plaats wat opgenomen heiligenlevens betreft. Het *Passionale* bevat zowel korte heiligenlevens – de zogenaamde *abbreviations* – als traditionele, onverkorte levensbeschrijvingen van heiligen. Deze vermenging van verkorte en onverkorte heiligenlevens in één collectie is nogal uitzonderlijk. Het verkorten van heiligenlevens kwam tot bloei in de volle Middeleeuwen en kende een blijvend succes in de laatmiddeleeuwse hagiografie. Doorgaans bevatten deze *abbreviations* enkel de naam van de heilige, een beknopte situering van tijd en plaats waar de betrokkene leefde en een beperkte beschrijving van de belangrijkste gebeurtenissen uit diens levensloop. Het meest gebruikelijke *explicit* voor deze verkorte *vitae* is ‘...migravit ad Dominum/Christum’, gevolgd door de overlijdensdatum van de heilige.

Hoewel het *Passionale* ook vermeldingen van universele heiligen – zoals bijvoorbeeld pausen, apostelen en kerkvaders – bevat, werd er slechts zelden een levensbeschrijving van deze heiligen opgenomen. Ook voor wat de algemene liturgische feestdagen betreft, valt op dat deze in het *Passionale* wel worden vermeld, maar zonder de gebruikelijke liturgische begeleidende teksten. Uitgezonderd enkele pausen en de *De divisione apostolorum* (II, fol. 90^r–97^r), verwijst Zweder de gebruiker van het *Passionale* door naar andere hagiografische werken, hoofdzakelijk de *Vitae Patrum* (voor de woestijnvaders) en de *Legenda Aurea* (voor de overige universele heiligen en de liturgische feestdagen).²¹ Zweder beschouwde zijn *Passionale* dus als een deel van een groter hagiografisch geheel, dat ook de *Legenda Aurea* en de *Vitae Patrum* bevatte. Meer nog: omdat in het *Passionale* de gebruiker voor universele heiligen en liturgische feestdagen wordt doorverwezen naar andere collecties, kan zelfs gesteld worden dat het *Passionale* hoofdzakelijk als aanvulling van de reeds in Nieuwlicht aanwezige hagiografische collecties fungeerde.

Bepaalde heiligen worden in het *Passionale* bedacht met een uitgebreider hagiografisch dossier dan de meerderheid die een korte *vita* te beurt viel. Van een aantal heiligen hun traditionele, langere *vita* of *passio* opgenomen; bij anderen werd een breed uitgeponnen *miracula*-verzameling aan hun levensbeschrijving toegevoegd. Onder de heiligen net de omvangrijkste hagiografische dossiers vallen Barbara (I, fol. 143^v–152^v), David an Wales (I, fol. 196^r–200^v), Cuthbertus (I, fol. 214^v–219^r), Arnulf van Soissons (II, fol. 122^v–126^r), Malachias (III, fol. 11^v–18^v), Ethmundus (III, fol. 31^r–39^r), Trudo (II, fol. 49^v–53^r) en Fronto (III, fol. 71^r–76^r).²² Het zijn dus zowel universele als lokale heiligen aan wie een langere levensbeschrijving te beurt viel. Enkel Barbara wordt

Bijvoorbeeld: II, fol. 168^r: ‘Octava die septembris nativitas beate virginis Marie. Quere in lumbardia.’ Het betreft de heilige Barbara van Nicomedië, martelares (3de eeuw?), David van Wales, missionaris en kloosterstichter (6de eeuw), Cuthbert, bisschop van Lindisfarne (7de eeuw), Arnulf, bisschop van Soissons (11de eeuw), Malachias, bisschop van Armagh en ‘invoerder’ van de cisterciënzerorde in Noord-Ierland (12de eeuw), bisschop Edmund van Canterbury (12de–13de eeuw), Trudo, missionaris en kloosterstichter in Haspengouw (7de eeuw) en Fronto, eerste bisschop van Périgoux (9de eeuw).

vermeld in het niet-kalendarisch geordende deel van het *Passionale*. De overige uitgebreide heiligenlevens werden vermoedelijk overgenomen uit Zweders legger voor het kalendarisch geordende deel.

Van de heiligen Willibrordus, Hubertus, Maximinus en Severinus van Trier werden twee levensbeschrijvingen opgenomen in het *Passionale*. Zowel voor Willibrordus als voor Hubertus betreft het twee verschillende *abbreviations*, maar Maximinus en Severinus – twee heiligen met speciale verering te Trier – kregen zowel een gewone *vita* in het niet-kalendarisch geordende deel als een *abbreviatio* in het kalendarische deel.²³

Enkele heiligen kenden een speciale verering in het bisdom Utrecht. Ethmundus is bijvoorbeeld één van de Angelsaksische heiligen die reeds werden vermeld in het martyrologium uit 1138 van het Utrechtse Sint-Mariakapittel. Ook Trudo en David van Wales waren hierin opgenomen. De keuze voor een al dan niet uitgebreide *vita* of *passio* moet wellicht worden gezocht in de door Zweder gebruikte leggers. In het geval van Barbara kan worden gedacht aan een legger uit de Keulse kartuis S. Barbara, die zou verklaren waarom deze heilige speciale aandacht kreeg in het niet-kalendarisch geordende deel van het eerste volume van het *Passionale*.²⁴ Voor de overige heiligen met een uitgebreid dossier, moeten we veronderstellen dat ze ook in het door Zweder gebruikte Utrechtse *passionale* een omvangrijker beschrijving genoten.

Wat de historische levensperiode van de opgenomen heiligen betreft, ligt de nadruk duidelijk op de vroegchristelijke heiligen. Vooral het martelaarsheiligentype treedt prominent op de voorgrond. Ongeveer de helft van de heiligenlevens in Zweders *Passionale* zijn beschrijvingen van de ongelukkige lotgevallen die vroegchristelijke martelaren en martelaressen te beurt vielen. Omwille van dit groot aandeel van passieverhalen opteerde Zweder waarschijnlijk voor de titel *Passionale* in plaats van *Legendarium* of het veel couranter gebruikte *Vitae sanctorum*. Hij kan evenwel de benaming *passionale* ook overgenomen hebben van de door hem gebruikte legger.

Naast het groot aantal levensbeschrijvingen van vroegchristelijke martelaren, ligt de klemtoon in het *Passionale* op vroegmiddeleeuwse heiligen met verering in de Nederlanden, het Duitse Rijngebied en Frankrijk. Onder de heiligen met een sterke cultus in de Nederlanden zijn de bisschoppen, belijders en kloosterstichters het sterkst vertegenwoordigd. Er kan binnen de heiligen die een speciale verering genoten in de Nederlanden nog een onderverdeling worden gemaakt in diverse families, bijvoorbeeld Utrechtse heiligen (Radbodus, Willibrordus, Fredericus, Eucharius, Gregorius), Tongerse (Domitianus, Theodardus), Maastrichtse (Monulphus en Gondulphus, Perpetuus, Remaclus en Theodardus), Gentse (Bavo, Winwaloeus, Amalberga, Pharaïldis) en Luikse (Hubertus, Floribertus, Meingoldus). Twee belangrijke bisschoppen uit de bisschopencyclus van Tongeren–Maastricht–Luik, met name Servatius en Lambertus, werden niet opgenomen in Zweders *Passionale*, wellicht omdat ze reeds in een ander handschrift

23 Willibrordus komt zowel voor in het niet-kalendarische (I, 142^r–143^v) als in het kalendarische deel (III, 18^v–20^r), terwijl Hubertus enkel in het deel *per circulum anni* vermeld wordt (II, 164^r–165^v en III, 51^r–7^v). Na de korte levensbeschrijving van Hubertus in volume III volgt een *translatio Huberti*. Bij Maximinus komt de *abbreviatio* uit het *Speculum Historiale*; de verkorte levensbeschrijving van Severinus niet.

24 Zie verder: ‘Modellen voor het *Passionale*’.

uit Nieuwlicht terug te vinden zijn.²⁵ Onder de heilige bisschoppen in het *Passionale* zijn er elf terug te brengen tot de groep van de bisschoppen van Tongeren-Maastricht-Luik. Angelsaksische en Ierse missioneringsheiligen die de kerstening van de Nederlanden bewerkstelligden – zoals Rumoldus, Willehadus, Bertuinus, Mono, Foillanus, Lebuinus, Wiros, Plechelmus en Otgher – ontbreken evenmin. De voornaamste heiligen uit de zogenaamde Maubeuge-cyclus werden eveneens opgenomen: Aldegundis, Waldetrudis, Vincent Madelgarius, Landelinus, Madelberta en Hidulphus. Deze heilige familie van adellijke kloosterstichters en abdisen kende een intense verering in Henegouwen.²⁶ Van de heiligenlevens uit de Maubeuge-cyclus zijn evenwel uitsluitend verkorte versies door Zweder opgenomen. De enige twee dertiende-eeuwse heiligen uit de Nederlanden zijn vrouwen: Lutgardis van Tongeren en Beatrijs van Nazareth.

Er kan ook een aantal eerder lokaal vereerde heiligen uit de Noordelijke en Zuidelijke Nederlanden in het *Passionale* teruggevonden worden, zoals Werenfridus, Walfridus, Hadelinus, Gudula, Trudo, Veronus, Oda van Amay, Ida van Boulogne, Gummarus en Berlindis. Sommige onder hen kenden reeds een intense verering in het bisdom Utrecht, bijvoorbeeld Radbodus, Plechelmus, Otgherus, Werenfridus, Walfridus en Radfridus.²⁷ Deze laatst genoemde kenmerkende Utrechtse heiligen werden samen met eerder lokaal vereerde Zuid-Nederlandse heiligen – zoals Hadelinus, Berlindis, Ida van Boulogne – vermeld in het kalendarium dat Zweder opnam vooraan in het *Passionale*. Tenslotte dient in verband met de levens van heiligen uit de Nederlanden te worden aangestipt dat er veel onverkorte *vitae* in het *Passionale* voorkomen en dat enkel Bavos levensbeschrijving uit het *Speculum historiale* werd geput. Bovendien is in het niet-kalendarisch geordende deel in het begin van het eerste volume, dat wordt gekenmerkt door de opname van overwegend martelaren en bisschoppen, een significant aantal bisschoppen uit de Nederlanden aanwezig.

Wat de Duitse heiligen betreft, zijn in het *Passionale* de Trierse heiligen (Maximinus, Hidulphus, Severinus) en de Keulse heiligen (Severinus, Evergislus, Cunibertus, Adelheid) sterk vertegenwoordigd. Deze groep van typisch West-Duitse heiligenlevens komt reeds voor in hagiografische collecties die bekend staan als vertegenwoordigers van het Rijnlandse *legendarium*. Dit heiligencorpus, geordend *per circulum anni*, verspreidde zich in de twaalfde en dertiende eeuw in de Rijn- en Moezelstreek.²⁸ Via de Rijn kan dit corpus de Noordelijke Nederlanden bereiken en van daaruit ook Utrecht.

²⁵ “In Utrecht UB 390 komt in elk geval een *Vita Lamberti* voor. Vermoedelijk werd hierin ook een levensbeschrijving van Servatius opgenomen, maar vooralsnog ontbreekt een volledige inhoudelijke beschrijving van Utrecht UB 390.” Zie: Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 16–21.

²⁶ Omtrent deze Maubeuge-cyclus, zie: P. Bertrand, ‘Réformes ecclésiastiques, luttes d’influence et hagiographie à l’abbaye de Maubeuge (IXe-XIe s.)’ in: W. Verbeke, L. Milis, J. Goossens (ed.), *Medieval Narrative Sources. A Gateway into the medieval Mind*. Mediaevalia Iovaniensia. Series 1/Studia, volume 34 (Leuven 2005), 55–75; P. Bertrand, ‘Études d’hagiographie hainuyère. L’exemple du “cycle de Maubeuge”: un état de la question,’ *Le Moyen Age. Revue d’histoire et de philologie* 107 (2001) 537–546.

²⁷ Voor de typisch Utrechtse heiligen, zie: K. Van Vliet, *In kringen van kanunniken: munsters en kapittels in het bisdom Utrecht 695–1227* (Zutphen 2002), 441–442 en B. Van den Hoven van Genderen, *De heren van de kerk: de kanunniken van Oudmunster te Utrecht in de late middeleeuwen* (Zutphen 1997), 544–550.

²⁸ Voorbeelden van bewaarde hagiografische collecties met dit Rijnlandse *Legendarium* zijn afkomstig uit de Sint-Maximinusabdij te Trier en de kartuis S. Barbara te Keulen. Zie: B. Vogel, ‘Hagiographische Handschriften im 12. Jahrhundert,’ K. Herbers (ed.), *Europa an der Wende vom 11. zum 12. Jahrhundert. Beiträge zu ehren von Werner Goetz* (Stuttgart 2001), 207–216.

Heiligen uit deze Rijnlandse verzameling die – naast de reeds vermelde Trierse en Keulse heiligen – ook in Zweders *Passionale* voorkomen zijn Udalricus van Augsburg en Leoba van Bischofsheim. Vermeldenswaard is dat ook Hildegard von Bingen in het *Passionale* voorkomt met een *vita* en een beschrijving van één van haar visioenen. Behalve de reeds vermelde Severinus van Trier, werden de heiligen uit de Duitse gebieden in het *Passionale* enkel bedeed met verkorte levensbeschrijvingen, dit in tegenstelling tot vele heiligen met een sterke verering in de Nederlanden.

Ook Franse heiligen en zelfs eerder lokale Franse heiligen kunnen teruggevonden worden in Zweders *Passionale*. Het sterkst vertegenwoordigd zijn de heiligen met een opvallende verering in de regio Parijs (Genoveva, Germanus, Dionysius, Medericus, Clodoaldus, Marcellus, Lodewijk de Heilige). Andere Franse mannelijke heiligen met een levensbeschrijving in het *Passionale* zijn Hildebertus, Leutfridus, Theobaldus, Lupicinus, Hermelandus, Aprus, Floscellus, Goericus, Sequanus, Aigulfus, Fiacrius, Madalveus, Magnobodus, Condedus, Vigor, Eucherius, Eloquius, Romaricus, Ebrulfus en Amaranthus. Onder de vrouwen vermelden we Monegundis, Sigolena, Chlodesindis, Salaberga, Liutruide, Godeberta, Benedicta, Libaria en Maxellendis. Het is een bont allegaartje van heiligtipes, waarin de heilige bisschoppen en kloosterstichters de overhand hebben. Heiligen als Floscellus, Godeberta en Libaria kennen een erg lokale verering en bijgevolg ook een beperkte verspreiding van hun levensbeschrijving. Toch kregen Floscellus en Godeberta op hun respectieve feestdag ook een vermelding in het kalendarium aan het begin van het *Passionale*, net zoals een aantal andere heiligen uit de Franse gebieden. Hoe deze verzameling Franse heiligenlevens in Zweders *Passionale* terechtgekomen is, valt moeilijk te achterhalen. Voor tenminste acht levensbeschrijvingen van heiligen die speciaal vereerd werden in Frankrijk, werd beroep gedaan op het *Speculum historiale* van Vincent van Beauvais.²⁹ Dit is verhoudingsgewijs meer dan voor de heiligen uit de Nederlanden of uit de Duitse gebieden. Ook voor Franse heiligen geldt dat een onverkorte levensbeschrijving een uitzondering is.

Er werd reeds vermeld dat de vroegmiddeleeuwse Ierse en Angelsaksische missioneringsheiligen sterk vertegenwoordigd zijn in het *Passionale*, maar ook andere typisch Angelsaksische heilige bisschoppen zoals Gudwal en David van Wales, Maglorius van Dol, Oswaldus, Samson en Ceadda van York, Cuthbertus van Lindisfarne, Dunstanus, Edmundus van Canterbury en Richardus van Chichester kregen een plaats in Zweders collectie. De twee laatst vermelde heiligen, Edmundus en Richard, leefden in de dertiende eeuw, een periode die in het *Passionale* niet sterk vertegenwoordigd is. Zweder nam niet enkel heilige bisschoppen op, maar ook heilige koningen (Edward de Belijder, Edmund van Oost-Anglia, Kenelmus van Northumbrië) en een heremiet (Guthlac van Crowland). Veel levensbeschrijvingen van Angelsaksische heiligen gaan terug op historiografische werken van Angelsaksische oorsprong, bijvoorbeeld Bedas *Historia ecclesiastica*.

Zweders *Passionale* is een van de zeldzame continentale hagiografische collecties die een relatief groot aantal levensbeschrijvingen van Angelsaksische heiligen bevat. Voordien

²⁹ Het betreft de levens van Germanus, Dionysius, Medericus, Goericus, Magnobodus, Vigor, Salaberga en Benedicta van Laon.

kwamen deze overzeese heiligen wel reeds voor in martyrologia. In de late vijftiende eeuw verschijnen de Angelsaksische heiligen frequenter in hagiografische collecties, bijvoorbeeld in het *Legendarium* van de Keulse kartuizer Herman Greven (omstreeks 1480) en de werken van de reguliere kanunnik Johannes Gielemans uit Rooklooster (omstreeks 1471-1487).³⁰

De opname van Angelsaksische heiligen in het *Passionale* hoeft geenszins te verbazen aangezien een groot aantal Angelsaksische heiligen in de twaalfde eeuw reeds werd vereerd in Utrecht. Een martyrologium van het Sint-Mariakapittel uit 1138 bewaard vermeldt diverse Engelse heiligen.³¹ Guthlac, Dunstanus, Kenelmus, Edmundus van Oost-Anglia komen zowel in het *Passionale* als in het Utrechts martyrologium uit 1138 voor, maar enkele vroegmiddeleeuwse heiligen als Ceadda en Maglorius zijn in het martyrologium niet terug te vinden. Zweder neemt dus meer Angelsaksische heiligen in zijn *Passionale* op dan er aanwezig zijn in het martyrologium van het Sint-Mariakapittel. Anderzijds bevat het twaalfde-eeuws martyrologium ook Angelsaksische heiligen waarover Zweder met geen woord rept in zijn *Passionale*, bijvoorbeeld Withburga, Bothulphus en Birnstanus.

Ook in het kalendarium van het *Passionale*, vinden we Angelsaksische heiligen terug (Oswaldus, Ceadda, Cuthbertus, Richardus, Guthlac), al kan ook hier geen sluitende verklaring gevonden worden waarom Zweder bepaalde Angelsaksische heiligen wél en andere niet optekent in het kalendarium.

Speciale aandacht lijkt in het *Passionale* uit te gaan naar heiligen die werden beschouwd als verwanten van de Karolingische dynastie, bijvoorbeeld Gertrudis van Nijvel, Arnulf van Soissons en natuurlijk ook Karel de Grote zelf. De voornaamste *vitae sanctorum* die behoren tot de groep van de 'faux Carolingiens' – heiligen die verkeerdelijk worden voorgesteld als lid van de Karolingische dynastie – zijn terug te vinden in het *Passionale*.³² Voor de *Vita Arnulphi Mettensis* staat in het *Passionale* een *Genealogia sanctorum Arnulphi Mettensis episcopi et Gertrudis Nyvellensis* (II, fol. 126v^o) waarin een stamboom van de Karolingen wordt ontvouwd om de band tussen Arnulfus, Gertrudis en het Karolingische vorstenhuis te beklemtonen. De opname van de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* in het *Passionale* versterkt de nadruk op de belangrijkste figuur onder de Karolingische heiligen: Karel de Grote.³³ Op het folium waar de *Historia Karoli Magni* begint, verwijst Zweder in de ondermarge de gebruiker van het *Passionale*, die geïnteres-

seerd zou zijn in meer informatie omtrent de Karolingen, naar de *Genealogia Gertrudis* en de *Vita Odae viduae*.³⁴ In dit licht is ook de aanwezigheid van *vitae* van koninklijke Merovingische heiligen, zoals Guntramnus, Sigismundus, Radegundis en Bathildis vermeldenswaard, omdat het Merovingische vorstenhuis – onder meer in de laatmiddeleeuwse Brabantse historiografie – werd beschouwd als legitieme voorloper van het Karolingische huis.³⁵

Zweder's *Passionale* kan derhalve beschouwd worden als een vijftiende-eeuwse tegenwoordiger van de hagiografische werken waarin de Karolingische dynastie wordt opgehemeld. Dit is opmerkelijk omdat het koppelen van heiligen aan de Karolingische lijn een typisch Brabants gegeven is, dat bijvoorbeeld voorkomt in genealogieën van de Brabantse hertogen of in het verloren 'Brabants martyrologium' van Petrus de Thimo.³⁶ De Karolingische heiligencyclus, hoewel aanwezig in het *Passionale*, komt echter niet uitdrukkelijk naar voren omdat Zweder de kalendarische structuur van het werk respecteert en daarom de met de Karolingische dynastie verbonden heiligen niet bij elkaar kan plaatsen. Dit contrasteert met de latere aanpak van de hagiograaf Johannes Gielemans. In zijn *Hagiologium Brabantinorum* (1476-1483), één van de werken uit zijn historiografisch-hagiografische cyclus opgesteld ter verheerlijking van het hertogdom Brabant en haar heersers, worden deze Karolingische heiligen wél doelbewust bij elkaar gebracht, wat mogelijk werd doordat Gielemans geen kalendarische ordening hanteerde voor zijn *Hagiologium Brabantinorum*.³⁷

Het *Passionale* bevat dus zeer veel heiligen die niet op een bijzondere wijze in Utrecht werden vereerd. In het algemeen lijkt het er niet op dat Zweder – mogelijk in navolging van zijn legger – de nadruk wenste te leggen op heiligen die in het bijzonder vereerd werden te Utrecht. De regionale spreiding van de opgenomen heiligen biedt immers een evenwichtige indruk. Zweder achtte blijkbaar het aantal heiligen belangrijker dan een specifiek Utrechtse selectie. Zweder's *Passionale* kan daarom een voorloper genoemd worden van de exhaustieve laatmiddeleeuwse hagiografische collecties die omstreeks 1480 sterke opgang maken en die gekenmerkt worden door een brede geografische spreiding van de erin opgenomen heiligen.

30 In verband met het *Legendarium* van Herman Greven, zie: B. de Gaiffier, 'Le martyrologe et le légendier d'Hermann Greven', *Analecta Bollandiana*, 54 (1936), 415-507; omtrent de collecties van Johannes Gielemans is de meest recente studie van V. Souche-Hazebrouck, "Terra beata Brabantia": l'exaltation de la patrie brabantonne dans l'oeuvre hagiographique et historique de Jean Gielemans (†1487) nog onuitgegeven. Daarom verwijzen we hier nog naar het standaardwerk van A. Poncelet, 'De codicibus hagiographicis Iohannis Gielemans canonici regularis in Rubea Valle prope Bruxellas', *Analecta Bollandiana*, 14 (1895) en naar R. Van Loenen, 'Johannes Gielemans (1427-1487) en de heiligen van de Brabanders,' in: M. Carasso-Kok en A. Mulder-Bakker, *Gouden legenden*, 139-149.

31 E. Overgaauw, *Martyrologes manuscrites des anciens diocèses d'Utrecht et de Liège: étude sur le développement et la diffusion du martyrologe d'Usuard*. Middeleeuwse studies en bronnen 30 (Hilversum 1993), I, 499-523.

32 Heiligen uit de groep van de 'faux Carolingiens' die voorkomen in het *Passionale*, zijn Gudula, Amalberga, Pharaïldis, Ermelindis en Berlindis. Zie: L. Van der Essen, *Étude critique et littéraire sur les vitae des saints Mérovingiens de l'ancienne Belgique* (Leuven 1907), 296-311.

33 Karel de Grote wordt ook in het kalendarium van het *Passionale* vermeld op zijn gebruikelijke feestdag, 28 februari.

34 UB 391 III, fol. 93r^o: 'Notandum est quod sunt diversi Karoli et diversi Pippini ad illam disposicionem discernendam habeantur recursus ad genealogiam sancte Gertrudis et ad historiam Ode vidue sancte. In passionali secundo.'

35 R. Stein, 'Brabant en de Karolingische dynastie. Over het ontstaan van een historiografische traditie,' *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 110 (1995), 329-351.

36 In verband met de 'faux Carolingiens' en de Brabantse genealogieën, zie: R. Stein, 'Brabant en de Karolingische dynastie,' 329-351. Meer informatie over het Brabants martyrologium van Petrus de Thimo is te vinden bij: R. Stein, *Politiek en historiografie. Het ontstaansmilieu van Brabantse kronieken in de eerste helft van de vijftiende eeuw*. Miscellanea Neerlandica, X (Leuven 1994), 120-124.

37 Omtrent Gielemans en zijn hagiografische collecties, zie: V. Souche-Hazebrouck, "Terra beata Brabantia": l'exaltation de la patrie brabantonne dans l'oeuvre hagiographique et historique de Jean Gielemans (†1487). Onuitgegeven doctoraatssthesis [druk in voorbereiding], verdedigd te Parijs aan de Université Paris X-Nanterre op 16 november 2002.

De vraag welke leggers Zweder gebruikte voor zijn *Passionale* is niet eenduidig te beantwoorden. We dienen immers een onderscheid te maken tussen de verschillende codicologische eenheden van het *Passionale*, met andere woorden: tussen de kalendarisch geordende kern van het *Passionale* aan de ene kant en aan de andere kant de teksten die er aan toegevoegd werden. Desondanks proberen we hier een aanzet tot verklaring te ontwikkelen.

De eerste codicologische eenheid van het eerste volume – tot en met de mirakelen uit de *Compilatio de S. Barbara* (I, fol. 152v^o) – vormt voor Zweder een zelfstandig geheel. Een blanco folium 153r^o scheidt deze eenheid van de rest van het *Passionale* dat per maand geordend is. In deze eerste eenheid van het eerste volume worden honderdveertig heiligenlevens opgenomen die – volgens Zweders eigen woorden – noch volgens feestdag, noch volgens kalendarische orde gerangschikt zijn.³⁸ Zweder kon dit chronologisch eerst gekopieerde deel dus niet inpassen in het deel dat *per circulum anni* (volgens de jaarcyclus) gerangschikt was omdat de heiligen niet in een kalendarische volgorde voorkomen. Zoals Gumbert reeds vaststelde, had Zweder tijdens het kopiëren van de eerste eenheid vermoedelijk nog niet de bedoeling om een kalendarisch geordende collectie samen te stellen. Toen hij echter later besloot om een *Passionale* te creëren volgens de orde van de liturgische kalender, besloot hij deze eerste eenheid als een soort aanvulling toch op te nemen in het handschrift. Herhaaldelijk wordt in het deel *per circulum anni* van het *Passionale* immers verwezen naar levens die in deze eerste eenheid waren opgetekend.

De modellen van deze niet-kalendarisch geordende eenheid komen vermoedelijk uit Keulen of uit Utrecht zelf. De hypothese dat Zweder begon met teksten te kopiëren die hij verkreeg uit de kartuis waar hij geproft was – S. Barbara te Keulen –, steunt op de laatste teksten die in de eerste kopieereenheid voorkomen: een tekstcorpus in verband met de H. Barbara van Nicomedië (I, fol. 143v^o–152v^o).³⁹ Na een *Historia beatae Barbarae* volgen *exempla* en een gebed ter ere van deze heilige. Het geheel wordt afgesloten met een reeks mirakelen (BHL 932–950) die afkomstig zijn uit de zogenaamde *Compilatio de S. Barbara*, een reeks hagiografische teksten in verband met de heilige Barbara van Nicomedië, opgesteld omstreeks 1397 door de augustijnerheremiet Johannes van Wackerzele.⁴⁰ De aandacht die in de eerste eenheid uitgaat naar de H. Barbara is treffend: van geen enkele heilige worden meer teksten opgenomen. Aangezien Zweder was geproft in de Keulse kartuis die Barbara als patrones had en waar de *Compilatio de*

S. Barbara aantoonbaar aanwezig was,⁴¹ mogen we aannemen dat Zweder voor deze eerste eenheid gebruik maakte van teksten afkomstig uit de kartuis S. Barbara.

Een groot aantal teksten uit de eerste eenheid van het eerste volume (I, fol. 111r^o–152v^o) werd ontleend aan de *Legenda Aurea* van Jacobus de Voragine en het *Speculum Historiale* van Vincent van Beauvais.⁴² In het deel van het *Passionale* waar de heiligenlevens per maand zijn gerangschikt komen wel nog heiligenlevens voor uit het *Speculum*, maar geen *vitae* meer die ontleend zijn aan de *Legenda Aurea*. Hiervoor wordt de lezer doorverwezen naar dit werk aan de hand van de verwijzing *in lumbardica*. Het lijkt erop dat Zweder deze heiligenlevens, die ook voorkomen in de *Legenda Aurea*, bewust niet overnam uit zijn legger omdat hij het overbodig achtte om teksten in zijn *Passionale* op te nemen die reeds in een ander handschrift in Nieuwlicht terug te vinden waren. Dezelfde redenering kan worden gevolgd voor heiligen die reeds een levensbeschrijving hadden gekregen in de twee volumes *Vitae Patrum* uit Nieuwlicht en die dus louter een verwijzing kregen in Zweders *Passionale*.

Voor het kalendarisch geordende deel van het *Passionale* stelde Gumbert vast dat Zweder slechts gebruik maakte van één legger, bestaande uit twee delen.⁴³ Er zijn immers een aantal lacunes in de tekst van het kalendarische luik, die vermoedelijk te wijten zijn aan de slechte leesbaarheid van woorden in de legger, en die door Zweder niet werden aangevuld. Dit wijst erop dat Zweder maar één bron gebruikt heeft. De belangrijkste sleutel tot de legger voor het kalendarische deel is echter het colofon van Zweder zelf: bij aanvang van het tweede volume vermeldt hij dat hij gebruik gemaakt heeft van een *passionale* in twee volumes toebehorend aan de kanunniken van 'de' kerk van Utrecht.⁴⁴ Volgens Gumbert bedoelde Zweder hier het domkapittel van de Sint-Maartenskerk van Utrecht. Er is echter nog een andere mogelijkheid.

In de *Acta Sanctorum* – de beroemde hagiografische uitgavereeks van de Bollandisten – wordt herhaaldelijk melding gemaakt van een *Legendarium S. Salvatoris Ultraiectensis*.⁴⁵ Dit *Legendarium* van de Utrechtse Sint-Salvatorkanunniken werd door de Bollandisten tot in de zeventiende eeuw dikwijls gebruikt bij de tekstuitgaven, maar is vandaag jammer genoeg verloren. Wanneer men nu de heiligenlevens uit het *Legendarium* van het Sint-Salvatorkapittel te Utrecht met die uit Zweders *Passionale* vergelijkt, komt men tot de conclusie dat de teksten letterlijk overeenstemmen.⁴⁶ Zweders opmerking over de door hem gebruikte legger wijst erop dat het Sint-Salvator *Legendarium* mogelijk de

38 Utrecht, UB 391 I, fol. 1v^o: '... prima pars continet historias diversas quae non habent ordinem dierum nec mensium.' '... het eerste deel bevat diverse verhalen die niet geordend zijn volgens dag of maand.' Zie: Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 22.
39 In verband met de H. Barbara van Nicomedië zie: M. Van Dijk, *Een rij van spiegels. De Heilige Barbara van Nicomedia als voorbeeld voor vrouwelijke religieuzen. Middeleeuwse Studies en Bronnen*, 71 (Hilversum 2000).
40 In verband met de *Compilatio de S. Barbara*, zie: B. De Gaiffier, 'La légende latine de Sainte Barbe par Jean de Wackerzele,' *Analecta Bollandiana*, 77 (1959), 5–41; *Narrative Sources from the Medieval Low Countries*, J228, NLO013, NLO014, NLO015.

41 Een handschrift met de *Compilatio de S. Barbara* uit de Keulse kartuis, daterend uit het begin van de vijftiende eeuw, wordt vandaag bewaard te Darmstadt (Darmstadt ULB 786).
42 De tekst over *De sanctis martyribus Secundianus et Marcellianus* (I, fol. 89v^o–90v^o) is identiek aan Vincentius' *Speculum Historiale*, XI, 50–51 en deze over *De sancta muliere Theodora* (I, fol. 135v–136v^o) is dezelfde als in Voragine's *Legenda Aurea*, 88.
43 Gumbert, *Die Utrechter Kartäuser*, 24 e.v.
44 UB 391 III, fol. 124v^o: 'Wat volgt is overgenomen uit het tweede volume van het *passionale* van de kanunniken van de kerk van Utrecht, namelijk het winterdeel.'
45 'MS. Ultrajectino ecclesiae S. Salvatoris': zie bijvoorbeeld G. Henschenius (ed.), *Acta Sanctorum Iunii III* (Parijs 1897), 189.
46 Via een door de Bollandisten gemaakte alfabetisch gerangschikte index van de inhoud van dit *Legendarium* van Sint-Salvator kan de inhoud van het verloren handschrift worden gereconstrueerd. De index wordt bewaard in de Bibliotheek van de Bollandisten, hs. 98, fol. 195r^o–208r^o. F. De Vriendt, 'La tradition manuscrite de la *Vita Waldetrudis*,' 360. Een groot aantal teksten uit dit *Legendarium* zijn terug te vinden in de *Acta Sanctorum*.

door Zweder gehanteerde legger was. F. Dolbeau gaat nog een stap verder door te poneren dat ofwel Zweders *Passionale* ofwel het andere *Passionale* in drie volumes uit Nieuwlicht (Utrecht, UB, 392) kan worden geïdentificeerd met het *Legendarium S. Salvatoris Ultraiectensis*.⁴⁷ Deze stelling blijkt onhoudbaar, aangezien in elk van de drie volumes van Zweders *Passionale* en in de drie volumes van het *Passionale* van Johannes van Alendorp (UB, 392) een vijftiende-eeuws eigendomsmerk van de Utrechtse kartuizers terug te vinden is, dat de zeventiende-eeuwse Bollandisten moeilijk over het hoofd kunnen gezien hebben.⁴⁸

In verband met de teksteenheden die achteraan het derde volume van het *Passionale* werden opgenomen, constateerde Gumbert dat Zweder onder meer gebruik maakte van het *Speculum Historiale* van Vincent van Beauvais. Hieraan ontleende Zweder, zoals al opgemerkt, de beschrijving van het Heilig Land (*Speculum Historiale*, boek 32, hoofdstuk 54-66) en de *Historia Karoli Magni et Rotholandi* (*Speculum Historiale*, boek 24, hoofdstuk 1-25).⁴⁹ De overige modellen die Zweder gebruikte, zijn volgens Gumbert niet meer te achterhalen. Het door Zweder zelf als *De instructione presidencium in tronis sive de doctrina principum* betitelde traktaat bevat korte besprekingen van deugden en zedelijk voorbeeldig gedrag, geput uit diverse klassieke autoriteiten en Kerkvaders. Zoals reeds vermeld, betreft het een kopie van het *Breviloquium antiquorum ac philosophorum de quatuor virtutibus cardinalibus* – of korter: het *Breviloquium de virtutibus* – van John of Wales. De codex die Zweder gebruikte bij het kopiëren van dit traktaat is onbekend.⁵⁰ De *Vita Bernardi prima* is een wijd verspreide tekst, zodat moeilijk na te gaan is naar welk handschrift Zweder zijn tekst in 1426 kopieerde.

Zweder noteert bij sommige heiligenlevens een bron of refereert aan andere hagiografische en historiografische werken, iets wat zelden voorkomt in hagiografische collecties. Hij doet dit wellicht in navolging van de door hem gebruikte legger. De herkomst van de teksten kan geïdentificeerd worden via een korte verwijzing na de rubriek, bijvoorbeeld: *Item xiii die aprilis sancti Iustini propheta et martiris. Eusebius libro quarto*. Levensbeschrijvingen werden onder meer ontleend aan Eusebius' *Historia ecclesiastica*, Usuardus' *Martyrologium*, de *Dialogi* van Gregorius de Grote, *De viris illustribus* van Hiëronymus en het *Liber Pontificalis*. Een groot deel van de door Zweder gebruikte afkortingen komt overeen met de verwijzingen in het *Speculum Historiale* (*Sozomenus, Gregorius Turonensis,...*). Er moet evenwel opgemerkt worden dat niet alle *vitae* in het *Passionale* waarbij een gelijkaardige verwijzing als in het *Speculum Historiale* staat, ook aan dit geschrift zijn ontleend. Zweder – of de samensteller van zijn legger – heeft dus het

47 F. Dolbeau, 'Le tome perdu du légendier de Saint-Omer reconstitué grâce aux *Collectanea Bollandiana*', *Analecta Bollandiana* 93 (1975), 365. F. Dolbeau, 'La Passion des saints Lucius et Montanus. Histoire et édition du texte', *Revue des Études Augustiniennes* 29 (1983), 46.

48 UB 391 I, II en III en met lichte variaties ook UB 392: 'Iste liber pertinet ad carthusienses prope Traiectum.' 'Dit boek hoort toe aan de kartuizers bij Utrecht.'

49 Graag wil ik dr. J.B. Voorbij bedanken voor de identificering van de passage over het Heilig Land. Uit boek 24 van het *Speculum Historiale* werden de hoofdstukken 11, 23 en 24 niet overgenomen omdat ze handelen over de heiligen Bartholomeus en Salvius en dus niet passen in de *Historia Karoli Magni*.

50 Een lijst met bewaarde handschriften die het *Breviloquium* van John of Wales bevatten, is terug te vinden in Swanson, *John of Wales*, 232-256.

voorbeeld van Vincent van Beauvais gevolgd, enerzijds door Vincents referentiemethode te gebruiken en anderzijds door soortgelijke afkortingen van bronnen toe te voegen.

Het is moeilijk om te bepalen of Zweder deze bronvermeldingen overnam uit de door hem gebruikte legger dan wel of hij deze zelf toevoegde aan de heiligenlevens. In feite betreft het hier de vraag naar de originaliteit van Zweders compilatie: beperkte hij zich eenvoudigweg tot het overnemen van wat hem ter beschikking stond of zette hij eigen accenten? Aangezien de vermoedelijk belangrijkste door Zweder gebruikte legger – een *passionale* van Utrechtse kanunniken – verloren is gegaan, heeft men er het raden naar.

bronvermeldingen in het <i>Passionale</i>	titel bron	auteur bron
<i>In lumbardica</i>	<i>Legenda Aurea</i>	Jacobus de Voragine
<i>Usuardus</i>	<i>Martyrologium Usuardi</i>	Usuardus
<i>Vincentius in speculo</i>	<i>Speculum historiale</i>	Vincentius Van Beauvais
<i>Sygebertus</i>	<i>Liber de viris illustribus en Chronica</i>	Sigebert van Gembloux
<i>Jeronimus de viris illustribus</i>	<i>De viris illustribus</i>	Hiëronymus
<i>In Hieronimus in cronicis</i>	<i>Chronica</i>	Hiëronymus
<i>Heraclides in libro quem dicitur paradisis</i>	<i>Paradisus</i>	Heraclides Alexandrinus
<i>Beda in ecclesiastica historie</i>	<i>Historia ecclesiastica</i>	Beda Venerabilis
<i>Eusebius in ecclesiastica hystoria</i>	<i>Historia ecclesiastica</i>	Eusebius van Caesarea
<i>libro secundo Dyalogorum beati Gregorii per totum</i>	<i>Dialogi</i>	Gregorius de Grote
<i>Gregorius Turonensis</i>	<i>Gloria martyrum en Historiae</i>	Gregorius van Tours
<i>Sozomenus</i>	<i>Historia ecclesiastica</i>	Sozomenus
<i>Ex libro pontificum</i>	<i>Liber pontificalis</i>	

Tabel 2: Voorbeelden van bronvermeldingen uit het *Passionale*.

Meinsma stelde vast dat Nieuwlicht behalve via eigen kopieerarbeid ook handschriften verkreeg door schenking, erfclating en af en toe door ruil.⁵¹ Dankzij het bewaarde necrologium van de Utrechtse kartuizers kan achterhaald worden dat er goede betrekkingen bestonden tussen Nieuwlicht en de kartuizen van Brugge, Keulen en Geertruidenberg.⁵² Deze contacten brachten wellicht ook uitwisseling van handschriften met zich mee. Zo lijkt het aannemelijk dat de Keulse kartuis S. Barbara, die in 1395 de nieuwe stichting Nieuwlicht te Utrecht steunde, ook kopieën van handschriften heeft bezorgd om het spirituele leven te begeleiden. De praktijk van handschriftenuitwisseling tussen kartuizen

51 Meinsma, *Middeleeuwse bibliotheken*, 158.

52 L. van Hasselt, 'Het necrologium van het Karthuizer-klooster Nieuwlicht of Bloemendaal buiten Utrecht,' *Bijdragen en Mededelingen van het Koninklijk Nederlands Historisch Genootschap* 9 (1886) 126-392.

wordt zelden uitdrukkelijk gestipuleerd, maar vond zeker plaats.⁵³ R.B. Marks stelde zonder in detail te treden vast dat 'we have definite notices from throughout the 15th and early 16th centuries of permanent or temporary loans of books between St. Barbara's [Keulse kartuis] and the charterhouses of Speyer, Freiburg i.B., Strasburg, Koblenz, Mainz, Trier, Osterberg i.W. and Utrecht.'⁵⁴ Niet enkel tussen de kartuizen onderling werden handschriften uitgewisseld. In de geest van Geert Grote wisselden ook de Broeders van het Gemene Leven en de kartuizers handschriften uit.⁵⁵ Dit kan, zoals hieronder wordt uitgewerkt, worden vastgesteld te Utrecht voor de kartuis Nieuwlicht en de Utrechtse Broeders van het Gemene Leven (Hiëronymushuis).⁵⁶ Zulke contacten tussen de Broeders en de kartuizers zijn ook in Keulen te bespeuren, waar in de vijftiende eeuw handschriften uit de kartuis van S. Barbara gevonden werden bij de Keulse Broeders van het Gemene Leven.⁵⁷

De factor van de frequente tekstuitwisseling tussen kartuizerkloosters maakt het bijzonder moeilijk om de herkomst van de door Zweder gebruikte leggers te achterhalen. Opvallend is dat het enige door Zweder zelf vermelde model niet afkomstig was uit het kartuizermilieu, maar van kanunniken van een kapittel in Utrecht en dit ondanks talrijke aanwijzingen van tekstuitwisseling binnen het kartuizermilieu. Misschien kwamen de contacten tussen Nieuwlicht en de andere kartuizen – behalve Keulen – pas in de loop van de vijftiende eeuw op gang, waardoor Zweder een beroep deed op een collectie die in Utrecht zelf aanwezig was.

Nieuwlicht en de Broeders van het Gemene Leven in Utrecht

Zweders *Passionale* werd met vrij grote zekerheid als legger gebruikt door de Broeders van het Gemene Leven van het Hiëronymushuis te Utrecht.⁵⁸ Deze gemeenschap werd gesticht in 1475 en groeide in de latere vijftiende en zestiende eeuw uit tot een bloeiende religieuze instelling met een scriptorium en een fraterschool. In de Koninklijke Bibliotheek te Brussel wordt een vijftiende-eeuws handschrift van de Utrechtse Broeders bewaard dat uitsluitend levens van vrouwelijke heiligen bevat.⁵⁹ Omdat mag aangenomen worden dat de Broeders van het Gemene Leven ook wel belangstelling zullen gehad

hebben voor levens van mannelijke heiligen, maakte deze verzameling met uitsluitend vrouwelijke heiligenlevens waarschijnlijk deel uit van een groter hagiografisch geheel.

De versie van de *Vita Waldetrudis* in dit Brusselse handschrift is identiek aan Waldetrudis' levensbeschrijving in het *Passionale* van Zweder (I, fol. 175v^o-176v^o).⁶⁰ Bij nader toezien blijken ook de levensbeschrijvingen van Oda (BHL 6259), Ermelendis (BHL 2605), Aldegundis (ingekorte *vita*), Waldetrudis (ingekorte *vita*), Pharaïdis (BHL 6793) en Hildegardis (BHL 3931) identiek te zijn in beide handschriften. Het lijkt tevens erg plausibel dat de Utrechtse Broeders ook de *Vita Bernardi prima* (BHL 1211-1216) uit het derde volume van het *Passionale* hebben gekopieerd. Er is namelijk een tweede handschrift uit het Hiëronymushuis overgeleverd waarin de *Vita prima Bernardi* voorkomt, samen met de *Historia miraculorum* (BHL 1222, 1223, 1225-1227) en de *Vita Malachiae episcopi* (BHL 5188).⁶¹ Volgens Bredero behoort zowel Zweders *Passionale* als het handschrift van de Broeders tot de A-recensie van de *Vita Bernardi*. Bovendien bevatten beide handschriften de *Historia miraculorum* na de *Vita*, wat vrij zeldzaam is.⁶²

Aangezien het handschrift van de Utrechtse Broeders wellicht na 1475 moet worden gedateerd, is het aannemelijker dat de Broeders gekopieerd hebben uit Zweders *Passionale* dan andersom. In theorie kan het handschrift van de Broeders van het Gemene Leven ook ouder zijn dan Zweders *Passionale* en pas later in het Hiëronymushuis terecht gekomen zijn. Maar gezien de reputatie van de Broeders op het gebied van kopieerarbeid, kunnen we aannemen dat dit Brusselse handschrift door één van hen is gekopieerd. Codicologisch vergelijkend onderzoek tussen dit handschrift uit het Hiëronymushuis en andere manuscripten die met zekerheid in dit huis geschreven zijn, kan hierover uitsluitel geven. Tevens moet de mogelijkheid in overweging genomen worden dat Zweders *Passionale* en het handschrift uit het Hiëronymushuis beide teruggaan op eenzelfde, verloren legger. Het gegeven dat beide handschriften in Utrecht ontstonden maakt dit niet onwaarschijnlijk. Zolang echter geen handschrift teruggevonden wordt dat qua inhoud sterk lijkt op beide handschriften, blijft dit een hypothese. De markante overeenkomsten tussen Zweders *Passionale* en het Brusselse handschrift wijzen erop dat er handschriftelijke contacten bestonden tussen de Utrechtse Broeders van het Gemene Leven en de kartuizers van Nieuwlicht, al zijn de precieze omstandigheden van de tekstuitwisseling niet meer te achterhalen.

Besluit

Zweders *Passionale*, dat in zijn geheel drie volumes of 972 folia beslaat, bewijst dat de laatmiddeleeuwse hagiografie, anders dan vaak wordt verondersteld, geenszins op haar retour was. Er gebeurde meer dan het louter kopiëren van oudere collecties of het voor praktisch gebruik verkorten van bestaande *vitae*. De omvang van Zweders *Passionale* toont aan welk belang deze kartuizer hechte aan het aanleggen van een collectie hei-

53 'H.J.J. Scholtens has pointed out that Carthusian houses kept up very close relations with each other through the dedication of books and the transferring of scribes to new foundations.' Zie: Marks, *The medieval manuscript library of the Charterhouse of St. Barbara*, 6. Zie ook: H.J.J. Scholtens, 'Iets over de aanleg van boekerijen bij de Kartuizers,' in: *Huldeboek Pater Dr. Bonaventura Krivituagen O.F.M. (5-Gravenhage 1949)*, 377-383 en F.Dolbeau, 'Quelques aspects des relations entre bibliothèques d'établissements religieux (xiie-xve siècles),' in: *Naissance et fonctionnement des réseaux monastiques et canoniaux. Actes du Premier Colloque International du C.E.R.C.O.M., Saint-Étienne, 16-18 septembre 1985*, C.E.R.C.O.R. Travaux et Recherches 1 (Saint-Étienne 1991), 495-509.

54 Marks, *The medieval manuscript library of the Charterhouse of St. Barbara*, 7.

55 W.Lourdaux, 'Kartuizers-Moderne devoten, een probleem van afhankelijkheid,' *Ons Geestelijk Erf*, 37 (1963), 402-418.

56 Zie: 'Nieuwlicht en de Broeders van het Gemene Leven in Utrecht'.

57 Marks, *The medieval manuscript library of the Charterhouse of St. Barbara*, 7.

58 Over het Hiëronymushuis te Utrecht, zie: A.G. Weiler, *Volgens de norm van de vroege Kerk. De geschiedenis van de huizen van de broeders van het Gemene Leven in Nederland*. *Middeleeuwse Studies* 13 (Nijmegen 1997), 159-169 en 218-219.

59 Brussel, KB 7917 (VdG 3189), 15de eeuw: *vitae sanctorum*.

60 Brussel, KB 7917 (VdG 3189), fol. 62v^o-63v^o. Zie: F.De Vriendt, 'La tradition manuscrite de la *Vita Waldetrudis* (BHL 8776-8777),' *Analecta Bollandiana* 117 (1999), 360-361.

61 Brussel, KB 8283-86 (VdG 3196), 15de eeuw: *De S. Bernardo*.

62 A.H. Bredero, *Études sur la Vita prima de Saint Bernard* (Rome 1960).

ligenlevens. De zeshonderd *vitae sanctorum* in het *Passionale* en de verwijzingen naar nog enkele honderden heiligen zonder levensbeschrijving doen vermoeden dat Zweder zich veel inspanningen heeft getroost om zo'n breed mogelijk heiligencorpus op te nemen in zijn *Passionale*. Dit streven naar volledigheid kan ook verklaren waarom Zweders *Passionale* op zijn beurt heeft gefungeerd als legger voor minstens één andere hagiografische collectie. De Utrechtse Broeders van het Gemene Leven maakten naar alle waarschijnlijkheid dankbaar gebruik van het indrukwekkend aantal bijeengebrachte heiligenlevens. De zorg die Zweder besteedde aan het redigeren van zijn collectie wijst op zijn bekommernis om zijn medebroeders te voorzien van een imposante *bibliotheca sanctorum*.

Zweders *Passionale* behoort tot de omvangrijkste bewaarde laatmiddeleeuwse hagiografische collecties en dient in de Nederlanden qua aantal vermelde heiligen enkel Gielemans' oeuvre te laten voorgaan. De kernstructuur van het *Passionale* ligt in de lijn van de twaalfde- en dertiende-eeuwse verzamelingen die overwegend in kalendarische orde opgesteld waren. In die zin is Zweders *Passionale* qua opbouw traditioneel. Inhoudelijk is het *Passionale* echter markant. In eerste instantie bevat het zowel verkorte als onverkorte levens, wat het een hybride status bezorgt omdat het noch onder de klassieke collecties, noch onder de *abbreviaciones* valt. Ook wat de opbouw van het *Passionale* betreft – de vervlechting van zowel kalendarisch als niet-kalendarisch geordende heiligenlevens – is Zweders compilatiewerk uniek, omdat, voor zover na te gaan is, geen gelijkaardige collecties zijn overgeleverd. Op de tweede plaats bevat het *Passionale* heiligen gekenmerkt door een ruime geografische spreiding zonder specifieke nadruk op lokale Utrechtse heiligen, al werden deze vanzelfsprekend ook opgenomen in het corpus. Omwille van deze geografische omvang en volledigheid past het *Passionale* in een traditie die omstreeks 1480 haar hoogtepunt zou bereiken, onder meer in het *Legendarium* van Herman Greven en Gielemans' indrukwekkende hagiografische activiteiten. Tenslotte zijn de bronvermeldingen in het *Passionale* én de expliciete vermelding van zijn voornaamste legger – een *passionale* van Utrechtse kanunniken – uitzonderlijk voor een hagiografische collectie, al is het niet duidelijk of de bronverwijzingen aan Zweder toegegeschreven kunnen worden.

Het *Passionale* van Zweder van Boecholt kan terecht een uniek werk worden genoemd omdat het een brug slaat tussen twee hagiografische tradities: enerzijds kaderen de opbouw *per circulum anni* en de voorkeur voor vroegchristelijke martelaren en vroegmiddeleeuwse heiligen met verering in de Nederlanden, het Duitse Rijngebied en Frankrijk nog in de traditionele hoogmiddeleeuwse collecties; anderzijds verwijzen de ruimere geografische spreiding van de heiligen en het groot aantal verkorte levens naar de laatmiddeleeuwse *abbreviaciones*.

Summary

The fifteenth-century *Passionary* of the Carthusian friar Zweder van Boecholt is an example of an extensive hagiographic collection, mainly following the order of the liturgical year. In its three volumes it contains no less than 600 saints' lives and a few hundred references to saints whose lives were not included. The *Passionary* distinguishes

itself from other medieval collections because of its mixture of traditional and abbreviated saints' lives, the geographical span of the saints it includes and the frequent references to the sources that have been used. Two main sources used by Zweder can be identified: a passionary of the Utrecht Sint-Salvator or Saint-Martin chapter and the *Speculum Historiale* of Vincent of Beauvais. The structure of the *Passionary* and the pre-eminence of martyrs are a reminder of the collections of the High Middle Ages, while the geographic diversity of the saints and the frequent use of abbreviated saints' lives point to developments in late fifteenth century hagiographical collections.